

نشریه علمی - پژوهشی بهبود مدیریت
سال هفتم، شماره ۲، پیاپی ۲۰، تابستان ۱۳۹۲
صفحات: ۱۴۲ - ۱۱۵

تبیین آسیب‌های اجرای عقود بانکی در کشور؛ رهیافتی برای تحقق اقتصاد مقاومتی

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۰۸/۱۵، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۱۲/۰۷)

محسن عبدالهی^۱ - سید عباس موسویان^۲

چکیده

بکارگیری صحیح و کارآمد عقود در نظام بانکی، مستلزم بازنگری همه جانبه و جامع در ابعاد فقهی، قانونی، اقتصادی و مالی است. در پژوهش حاضر با روش توصیفی و اکتشافی با ابزار مصاحبه با خبرگان و پیمایش متون، ابعاد ابهام و اشکال عقود بانکی (مطالعه موردی؛ عقد مضاربه) استنباط شده و با تکنیک الگوسازی ساختاری-تفسیری (ISM)، تجزیه و تحلیل و در نهایت ارتباط و توالی ابعاد و مؤلفه‌های ایجاد آسیب و ابهام بدست آمده و بصورت یکپارچه مورد تحلیل قرار گرفته است. طبیعی است تحقق اقتصاد مقاومتی متکی بر تولید در جامعه مستلزم تخصیص صحیح و واقعی منابع در اقتصاد کشور می‌باشد که هدف عقود بانکداری اسلامی نیز التزام نسبت به این موضوع بوده است. نتایج مطالعه حاکی از آنست که «ضعف و نارسایی مقررات و دستورالعمل‌ها»، «سیاست‌های پولی و اقتصادی دولت و بانک مرکزی»، «آگاهی کارکنان و مشتریان بانک نسبت به عقود بانکی» و «توجه به ریسک‌های عقود بانکی قبل از تخصیص» در اولویت اول جهت اجرای صحیح قراردادهای شبکه بانکی می‌باشد. بینش حاصل از این تحقیق، به سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان در طرح‌ریزی و اجرای عقود در اقتصاد در راستای اجرای اقتصاد مقاومتی در کشور کمک شایانی می‌کند.

واژگان کلیدی:

اقتصاد مقاومتی، عقود بانکی، آسیب‌شناسی، الگوسازی ساختاری تفسیری

^۱. کارشناسی ارشد معارف اسلامی و مدیریت مالی دانشگاه امام صادق علیه‌السلام (نویسنده مسؤول):

mohsenisu@gmail.com

^۲. دانشیار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

مقدمه

حدود سی سال از اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا در کشور ایران گذشته است. این شیوه بانکداری در این مدت، همواره با مسائل و مشکلاتی روبرو بوده است. نظام بانکداری بدون ربا در ایران حداقل از جهت توجه به مسأله حرمت ربا در اسلام و تلاش برای اجرایی نمودن حذف آن از مناسبات و معاملات بانکی، از اهمیتی وافر و جایگاهی بسیار رفیع برای علما، اندیشمندان و توده مردم متدین و معتقد در داخل کشور و سایر ملل مسلمان برخوردار بوده است؛ چرا که تحریم ربا از دستورات بدیهی شرع اسلام است. این درجه از اهتمام مسلمین به مسأله ربا سبب می‌گردد که همواره به آسیب‌شناسی ماهوی و اجرایی شیوه بانکداری بدون ربا، از جهات مختلف و با دقت نظر کافی پرداخت. این تحقیق به تحلیل و آسیب‌شناسی الگوی عملیاتی مضاربه در نظام بانکداری بدون ربای جمهوری اسلامی ایران می‌پردازد. نظام بانکداری بدون ربا متشکل از نهادهایی است که وجه تمایز آنها با بانکداری متعارف، عقود آن بوده که منجر به تمایز در سازوکارها و فرایندهای عملیاتی این بنگاه مالی می‌شود؛ این عقود مشتمل بر عقود مصرح در قانون عملیات بانکداری بدون ربا، یعنی عقود مشارکتی (مضاربه، مشارکت و...)، عقود مبادله‌ای (جعاله، سلف، اجاره به شرط تملیک و...) و قرض‌الحسنه است که در بانکداری جمهوری اسلامی ایران بکارگرفته می‌شود [۲]. اما در طول مدتی که نظام بانکی کشور، بانکداری بدون ربا را تجربه کرده است، به دلیل مشکلات و نارسایی‌هایی که هم در قانونگذاری و هم در اجرای عقود مشارکتی وجود داشته است، کارکردی که در عقد مضاربه مد نظر نظام بانکداری اسلامی بوده، محقق نشده است.

این مشکلات را می‌توان در بخش‌های زیر جستجو نمود:

- نارسایی‌های ناشی از متن آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های مرتبط با عقد مضاربه

- نارسایی‌ها و مشکلات ناشی از محتوا و مفاد قرارداد مضاربه در بانک‌ها

- نارسایی‌ها و مشکلات مربوط به حوزه اجرای قرارداد مضاربه

از آنجایی که این سه بخش با یکدیگر ارتباط وثیق و یکپارچه‌ای دارند، باید در سه بُعد "فقهی-حقوقی"، "مالی" و "اقتصادی" مورد ارزیابی و تحلیل قرار گیرند.

بررسی و تحلیل مسائل و مشکلات موجود در قرارداد و آیین‌نامه‌ها جز از طریق انجام مطالعات کتابخانه‌ای و پیمایش متون فقهی، حقوقی و اقتصادی مرتبط و یا از طریق جمع‌آوری نظر خبرگان صورت نمی‌پذیرد. همچنین برای دریافت مسائل و مشکلات اجرایی در الگوی عملیاتی کنونی، محقق لاجرم به استفاده از روش‌های میدانی یعنی مصاحبه با خبرگان و توزیع پرسشنامه بین صاحب‌نظران می‌باشد. پس از بدست آمدن ابعاد اشکالات و ابهامات که اجرای صحیح عقد مضاربه را با مشکل مواجه می‌نماید، با استفاده از الگوسازی ساختاری-تفسیری که از تکنیک‌های نوین و مؤثر برای تحلیل روابط بین عناصر مختلف یک پدیده است و ترتیب و جهت روابط پیچیده میان

عناصر یک سیستم را بررسی می‌کند، به ارائه یک چارچوب یکپارچه و ملحوظ نمودن مؤلفه‌های آسیب در یک نظام‌واره پرداخته شده است.

پیشینه تحقیق و نوآوری

در خصوص مطالعات صورت گرفته در این حوزه باید گفت که این مطالعات با محوریت مباحث فقهی و حقوقی عقود، مبتنی بر قانون عملیات بانکی بدون ربا بوده و یا بصورت نظری پیرامون کاربردهای عقود مشارکتی از جمله مضاربه در اقتصاد و نظام بانکی انجام گرفته است و یا عملکرد و میزان مبادلات بانکی بر مبنای عقود مختلف را ارزیابی کرده و هیچیک به مطالعه ابعاد فقهی، حقوقی، اقتصادی و مالی در الگوی عملیاتی و توجه به سازوکار اجرایی و استفاده از شواهد عینی موجود در خصوص نارسایی‌ها و آسیب‌های موجود در وضعیت فعلی عقد مضاربه - و همینطور سایر عقود مشارکتی - نپرداخته است؛ برخی از این مطالعات در ذیل اشاره شده است:

رزمی (۱۳۸۸) [۲] در پایان نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «بررسی نحوه اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا از جهت تطبیق با موازین شرع و قانون» به دنبال پاسخ به این است که اولاً آیا قانون عملیات بانکی بدون ربا مطابق با موازین شرع می‌باشد؟ و ثانیاً بانک‌ها از قانون عملیات بانکی بدون ربا پیروی می‌کنند یا خیر. که به این نتیجه رسیده که بانک‌ها بجز در قسمت سود ثابت در مضاربه، از قانون پیروی می‌کنند.

آقانظری (۱۳۸۷) در مقاله‌ای با عنوان «نظریه مشارکت در سود و زیان، چالش‌ها و راهکارها»، به مسائل ناظر به نظام مشارکت (PLS) در ساحت اجرا و عمل پرداخته است [۳]. نتایج حاصل از تحقیق وی گویای این است که در بانکداری اسلامی مشکل اساسی این نیست که بیشتر فعالیت‌های بانکی از راه عقود مبادله‌ای انجام می‌پذیرد؛ زیرا در حذف ربا، به‌کارگیری همین قرارداد به جای قرارداد وام با بهره کافی است؛ بلکه مشکل اساسی عقود مشارکتی، فقدان زیرساخت‌های نهادی مناسب جهت اجرای مشارکت در سود (زیان) است.

میرجلیلی (۱۳۸۱) [۴] در مقاله خود با عنوان «مسائل بانکداری بدون بهره در تجربه‌ی ایران» به مسائل واقعی ناظر به مرحله اجرا در بانکداری بدون ربا در ایران می‌پردازد. بدین منظور مشکلات ساختاری نظام بانکی بر شمرده شده و سیاست‌های پولی بانک مرکزی بعنوان عاملی مؤثر بر نظام پولی کشور مطرح شده است.

هارون، سودین و همکاران (۲۰۰۴) [۱۳] در مقاله خود با عنوان «چشم‌انداز، چالش‌ها و مشکلات بانکداری اسلامی در تایلند»، به ذکر یک سری مشکلات اجرای بانکداری اسلامی در تایلند پرداخته‌اند. چالش‌های مطرح در مقاله ایشان در قالب مسائل اقتصاد منطقه‌ای، پذیرش عمومی بانکداری اسلامی، قوانین و مقررات پشتوانه و سایر زیرساخت‌های بانکداری اسلامی تبیین شده

است. این مقاله در صدد جایگزینی نظام بانکداری اسلامی با بانکداری متعارف از طریق رفع نارسایی‌های آن می‌باشد.

رایت جی. دبلیو (۱۹۹۶) در کتاب خود با عنوان «بانکداری اسلامی در عمل»، مشکلات عملی بانکداری اسلامی در کشور عربستان و اردن را مورد بررسی قرار داده است. برای این منظور بررسی خود را در دو بعد موانع ساختاری و موانع نگرشی بانکداری اسلامی در عربستان و اردن پرداخته‌اند. لذا مشکلات را در زمینه ریسک اعتباری، نگرش نسبت به اطلاعات مالی، بهبود توانمندی‌های مدیریتی و نهایتاً اولویت‌های بازاریابی بانک‌های اسلامی تحلیل کرده‌اند [۱۴].

سارکر، عبدالاول (۲۰۰۴) در مقاله خود با عنوان «بانکداری اسلامی در بنگلادش، عملکرد، مشکلات و آینده»، آسیب‌ها و مشکلات عقود بانکداری اسلامی را در بنگلادش بیان کرده است و ادعا می‌کند که بانک‌های اسلامی در بنگلادش به گونه‌های مختلف با ریسک‌ها مواجه می‌شوند [۱۵]. تحقیق ایشان مشخصاً به عقود مشارکتی پرداخته و نشان می‌دهد که بانکداری اسلامی آنقدر از مزیت نسبی برخوردار است که براحتی امکان رقابت با بانکداری رایج را دارد.

عبدالصمد و کبیر حسن (۲۰۰۰) عملکرد بانک‌های اسلامی در مالزی را طی دوره ۱۹۸۴ تا ۱۹۹۷ بررسی کرده‌اند و به آسیب‌شناسی اجرای عقود در این کشور پرداخته‌اند. بطوریکه با مقایسه نسبت‌های مالی در بانک‌های اسلامی و متعارف موجود در مالزی، عملکرد هر یک از این دو نظام بانکی مقایسه و مؤلفه‌های تضعیف نظام بانکداری اسلامی در کشور مالزی برشمرده شده است [۱۶]. لذا مشاهده می‌شود که کلیه مطالعات صورت گرفته در این حوزه عمدتاً مربوط به مسائل نظری بانکداری اسلامی بوده که در این پژوهش، با برشمردن اشکالات و ابهامات فقهی، حقوقی، اقتصادی

و مالی ناظر بر حوزه اجرای عقد مضاربه، جایگاه مفهومی و اولویت‌های هر یک از مؤلفه‌های اشکال و روابط بین آنها با تکنیک تفسیری-ساختاری، تبیین می‌شود. بنابراین نوآوری پژوهش حاضر در چهار بعد قابل طرح می‌باشد:

- تمرکز و تأکید بر عقد مضاربه از بین تمامی عقود مشارکتی و مبادله‌ای در بانکداری بدون ربا

- توجه به اشکالات بطور جامع در ابعاد فقهی، قانونی، اقتصادی و مالی

- عملگرا بودن و ناظر بر اجرا بودن، از آن جهت که عمده مؤلفه‌های اشکال، در بررسی‌های واقعی اجرای عقد مضاربه در نظام بانکی، احراز شده است.

- تلاش برای ایجاد و فهم ارتباط میان عناصر سیستم و الگوی اجرایی مضاربه و ساختار بین آنها با استفاده از تکنیک ساختاری-تفسیری (ISM) مبتنی بر نظر خبرگان که یک متدلوژی ارزشمند و قابل اتکا است.

تحلیل فقهی، حقوقی عقد مضاربه

- پیچیده بودن قوانین و مقررات

با حذف بهره از عملیات بانکی، طراحان بانکداری بدون ربا به فکر استفاده از راه‌های مجاز در فقه اسلامی افتادند و در این رابطه با دو مشکل اساسی مواجه شدند. از طرفی به منظور تأمین اصل فراگیر بودن معاملات بانکی می‌خواستند قوانین بانک را چنان تنظیم کنند که تمام انگیزه‌های سپرده‌گذاری و تمام انواع تقاضاهای تسهیلات بانکی را جوابگو باشند و از طرف دیگر، می‌دیدند که بسیاری از عقود شرعی با یک سری محدودیت‌های ذاتی مواجهند و این امر موجب شد که عقود متعدد و متنوعی - مخصوصاً در فصل تخصیص منابع و اعطای تسهیلات بانکی - وارد قانون عملیات بانکی بدون ربا گردد. در نتیجه بنا به اذعان متخصصین بانکی، تعدد عقود بانکی از یک طرف و محدودیت‌های شرعی هریک از عقود از طرف دیگر و مراعات سیاست‌های کلی نظام از طرف سوم دست به دست هم داده و آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های پیچیده‌ای مخصوصاً در اجرای عقود مشارکتی را به وجود آورده‌اند که فهم آن نه تنها برای مشتریان بلکه برای بسیاری از کارکنان بانک نیز مشکل است.

- عدم توجه به قصد و نیت

ماده ۱۹۰ قانون مدنی در بیان شرایط صحت معاملات، قصد طرفین را از ارکان صحت معامله عنوان می‌کند؛ لذا علیرغم آنکه قصد و نیت شرط اصلی معامله است، ظواهر امر اینگونه نشان می‌دهد که در بیشتر موارد هدف اصلی مشتری استفاده از تسهیلات و هدف اصلی کارگزار بانک، اطمینان از بازدهی درصدی به نام سود می‌باشد و در این میان روح قضیه چندان مطرح نیست و قصد و نیت اکثر کسانی که از تسهیلات بانک‌ها استفاده می‌کنند مبتنی بر ربوی نبودن معاملات نیست و هدفی

بنام مشارکت در عقود مشارکتی از جمله مضاربه در ذهن طرفین متبادر نمی‌شود. به عبارت دیگر قصد و غرض استفاده‌کنندگان از تسهیلات انجام واقعی عقد مضاربه بعنوان عامل نمی‌باشد [۵].

- عدم آشنایی و آگاهی طرفین معامله (کارگزاران و مشتریان) به شرایط قرارداد در عقود

عدم اطلاع مشتری و کارگزاران بانک از محتویات اوراقی که امضاء می‌کنند می‌تواند موجب بطلان معامله و حرام بودن آن گردد [۶]. متأسفانه در زمان شروع بانکداری بدون ربا، آموزش هم از لحاظ کیفی و هم از لحاظ کمی کافی نبود؛ بعدها نیز امکانات کافی و در حد لزوم برای آن فراهم نشد. نتیجه آن این شد که نه کارکنان بانک می‌دانستند که چه باید بکنند و نه مراجعان اطلاع چندانی از مقررات داشتند. روشن است تا شخص علم به شرایط معامله نداشته باشد، قصد معامله نمی‌آید و تا قصد معامله نیاید، معامله باطل است و معامله‌ای که باطل باشد، اثرات حقوقی قرارداد را نخواهد داشت. مثلاً اغلب مشاهده می‌شود که مفهوم «سود مورد انتظار» را معادل «سود از قبل تعیین شده» در نظر می‌گیرند و همین تلقی را به مشتریان سرایت می‌دهند. در حالیکه پیش‌بینی سود به عنوان ملاک و شاخصی برای محاسبات ابتدایی بانک ممکن است توجیه‌پذیر باشد، ولی به عنوان تعیین سود برای محاسبه نهایی با ماهیت عقد مضاربه منطبق نیست و نمی‌تواند صحیح باشد؛ زیرا سود در عقود مشارکتی پس از انجام کار و تحصیل سود قابل تعیین است.

- **صوری عمل کردن بانک**

یکی از مشکلات بانکداری کنونی، عملکرد صوری و غیرواقعی بسیاری از بانک‌ها است. در بانکداری اسلامی، بایستی مشتری و کارمند بانک دقیقاً متوجه ماهیت عقد بوده و آن را قصد کنند. در غیر این صورت، عقد باطل است. بسیاری از معاملات در بانک‌ها صوری هستند. به عنوان نمونه آنچه کارکنان امور اعتبارات بانک به آن اذعان نموده‌اند، اینست که در عقد مضاربه عملاً نظارتی وجود ندارد و هدف بانک دریافت اصل مبلغ پرداخت شده همراه سود مورد نظر است و از آنجایی که کار اصلی بانک انجام فعالیت‌های اقتصادی و سرمایه‌گذاری نیست و این کار از حیطه تخصص آنها خارج است لذا امکان نظارت دقیق بر اجرای مفاد عقود برای بانک‌ها وجود ندارد. بانک پس از جاری شدن عقد و پرداخت وام فقط می‌تواند به فکر بازپرداخت آن باشد. این مسئله باعث می‌شود که بسیاری از معاملات و عقود در بانک‌ها حالت صوری پیدا کند. از طرف دیگر نیز طبق گفتگو با وام‌گیرندگان، گواهی خرید کالا به صورت پیش‌فاکتور، صوری است. بدین ترتیب که در این معامله کالایی در دست نیست و فقط وام‌گیرنده پیش‌فاکتوری را که حاوی قیمت‌های بازار آزاد است از

شخصی که به ظاهر فروشنده کالا است دریافت می‌کند و پس از تایید توسط اتحادیه صنف فروشندگان یا چند نفر از هم‌صنفی‌های مشتری، به بانک ارائه می‌شود.^۱

- فقدان راهکار مناسب برای نظارت و کنترل شرعی فعالیت بانک

به اعتقاد همه صاحب‌نظران، عملیات بانکداری بدون ربا با بانکداری متعارف تفاوت‌های اساسی و فراوانی دارد. در نتیجه نیاز به نظارت پیاپی و دقیق بر مفاد شرعی و قانونی آن دارد تا قانون به صورت کامل اجرا شود. این در حالی است که در قانون فعلی بانکداری بدون ربا، روش و نهاد خاص برای نظارت و کنترل معامله‌های بانکی از جهت انطباق با شریعت دیده نشده است و طی گذشت قریب به سی سال از اجرای بانکداری بدون ربا نیز هیچ‌گونه نظارت و کنترلی از این جهت صورت نگرفته است [۷].

- مشکل ناباوری در مورد مقررات

متأسفانه ناباوری در مورد بانکداری جدید و مقررات آن به بی‌تفاوتی و احياناً منفی‌گرایی تبدیل شده، بطوریکه حتی پس از ابلاغ قانون عملیات بانکی بدون ربا، بجای اجرای صحیح مقررات، گرایش به ادامه رویه‌ای که در گذشته انجام می‌گردید، بیشتر شد و نارسایی تشدید یافت؛ در نتیجه بجای اجرای مقررات جدید، عملیات بانکداری به نحوی اجرا می‌شود که همان قرض با سود ثابت را به ذهن متبادر می‌نماید. مصادیق آن اعطای تسهیلات مضاربه به شیوه وام دادن در گذشته با سود ثابت، پذیرش فاکتورهای صوری در مضاربه و محاسبه سود از پیش تعیین شده در این قرارداد می‌باشد.

- لزوم جبران خسارت بانک از طرف عامل

ماده ۱۲ دستورالعمل اجرایی مضاربه [۸] می‌گوید "بانک‌ها موظفند برای جبران خسارت وارد بر اصل سرمایه ضمن عقد صلح موضوع ماده ۸ این دستورالعمل از عامل تعهد کافی اخذ نمایند." در این دستورالعمل برخلاف مقتضای عقد مضاربه که خسارت در صورت عدم تعدی و تفریط عامل برعهده سرمایه‌گذار خواهد بود، آن را در قالب یک مصالحه داخلی برعهده عامل گذارده است، که به نظر می‌رسد این شرط با مقتضای عقد مضاربه منافات داشته باشد. علاوه بر این معمولاً در قرارداد بانکی علاوه بر تعهد اصل سرمایه در صورت خسارت، عامل متعهد به پرداخت درصدی از سرمایه

^۱ . در این راستا حتی تدبیر شعب بانک برای واريز قيمت کالا به حساب فروشنده کالا (و نه عامل مضاربه که متقاضی تسهیلات است) نیز بر واقعی شدن مصارف وام تأثیرگذار نبوده و بنا به اذعان کارمندان بانک، پس از تبانی که بین فروشنده کالا و عامل مضاربه ایجاد می‌شود، با کسر درصدی کارمزد، پول واريز شده در اختیار عامل قرار می‌گیرد!

که در واقع همان سود بانک می‌باشد، می‌شود. این شرط نیز با شرع مقدس منافات دارد، چراکه عامل در هنگام خسارت اصلاً سودی نبرده است و این درصد مازاد، باطل است.

- جایز بودن عقد مضاربه

عقد مضاربه جزو عقود جایز است و طرفین عقد می‌توانند در هر زمان که خواستند آن را فسخ نمایند. این در حالی است که در ماده ۱۶ دستورالعمل اجرایی مضاربه در این مورد اینگونه آمده است: «بانک‌ها مکلفند در قرارداد مضاربه قید نمایند که قرارداد مذکور بر اساس توافق طرفین در حکم اسناد لازم‌الاجرا و تابع آیین‌نامه اجرایی اسناد رسمی می‌باشد» [۱۰]. این بدین معنی است که جایز بودن عقد مضاربه نادیده گرفته شده است و بر لزوم قرارداد تأکید شده است و این با حکم فقهی در مورد مضاربه تضاد دارد، مگر اینکه طرفین قرارداد هر یک حق فسخ خود را به صورت شرط ضمن عقد خارج لازم سلب کرده باشند که البته این خود می‌تواند سبب پیچیدگی قانون و عملیات بانکی شود [۷].

- عدم محاسبه جداگانه هزینه‌های معاملات و کسر آن از سود

با توجه به نفس قرارداد مضاربه که کلیه هزینه‌های معاملات مضاربه (قیمت خرید کالا، هزینه حمل و نقل، انبارداری، هزینه‌های گمرکی و سود بازرگانی، هزینه‌های بانکی و حق ثبت سفارش و...) می‌بایست توسط مالک (صاحب سرمایه) تأمین شود، معذالک در هیچ یک از معاملات مضاربه این موضوع رعایت نشده و اگر هزینه‌ای هم به صورت ذهنی در نظر بوده، به طور کلی به سرمایه مضاربه اتصال داده شده است و هیچگاه هزینه‌های معاملات جداگانه محاسبه و از سود کسر نشده است. این امر نیز بیانگر عدم توجه به میزان سود واقعی و تقسیم آن بین عامل و بانک وفق قرارداد می‌باشد [۹].

تحلیل اقتصادی عقد مضاربه

- لزوم اخذ وثایق و تضامین معتبر و متفاوت در عقد مضاربه

یکی از مشکلات بانکداری اسلامی، وثیقه‌های مورد نیاز جهت حصول اطمینان از بازپرداخت اصل وام و سود ایجاد شده است [۱۰]. در این زمینه می‌توان بمنظور تعدیل پشتوانه‌ها و وثایق سنتی نظام بانکی، از وثایق متنوع و ارزنده و نقد شونده همچون اوراق سهام شرکتها، انواع سپرده‌های سرمایه گذاری بلندمدت، اوراق مشارکت، گواهی سپرده بانکها، طلا و جواهرات و غیره استفاده نمود تا پشتوانه بازپرداخت علاوه بر تنوع، معتبرتر نیز بشود. همچنین در قرارداد مضاربه با عنایت به ماهیت عقد، بانک می‌تواند خود کالای موضوع مضاربه را نیز در رهن خود بگیرد که از ایمن‌ترین موارد وثیقه است.

- عدم وجود ساختار مناسب برای ورود بانک به بخش واقعی اقتصاد

از آنجا که قانون بانکداری بدون ربا عملاً در بخش واقعی اقتصاد وارد شده و عقود مشارکتی در این بخش قابل اجرا هستند، نیاز به ساختار مناسب در این بخش وجود دارد. اجرای صحیح عقود

مشارکتی نیازمند به تشکیلاتی است تا بتوان در بخش واقعی اقتصاد در طرح‌های اقتصادی مشارکت داشت یا بتوان نسبت به ارزیابی آن اقدام کرد و در هر حال در جریان کار نظارت مستمر داشت؛ این در حالی که چنین ساختاری در قانون پیش بینی نشده است [۵].

- محدودیت موضوع مضاربه

چنانچه در فقه و قانون بانکداری نیز تصریح شده، مضاربه اختصاص به کار تجارت دارد [۱۱] و این عقد تنها در امور بازرگانی و تجاری کاربرد داشته و در بخش‌های تولیدی، صنعتی و کشاورزی و همچنین خدماتی، قابل استفاده نیست.

- سیاست‌های پولی بانک مرکزی

تعیین نرخ سود علی الحساب سپرده های بانکی، در ورود یا خروج منابع نقدینگی کشور به شبکه بانکی مؤثر است؛ همچنین نرخ سود عقود مبادله‌ای اعلام شده نیز مهم است؛ چرا که وقتی این نرخ بالا باشد، منتج به اقبال بانک به اعطای تسهیلات در قالب این عقود شده و در مواقعی که پایین اعلام گردد، منجر به تمایل بانکها به جایگزینی عقود مشارکتی با نرخ سود بالاتر شده که عمده‌تاً بانکها و مشتریان را وادار به استفاده شکلی از نام عقود مشارکتی جهت اعطای تسهیلات با نرخ بالاتر می نماید. مؤید این واقعیت، گزیده آمارهای اقتصادی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران است. این ارقام نشان می‌دهد در ترکیب مانده تسهیلات اعطایی بانکها به بخش غیردولتی در قالب عقود اسلامی، همواره «عقود مبادله‌ای» سهم بالایی در کل تسهیلات داشته‌اند؛ در حالی که در طی سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۸۹، سهم عقود مشارکتی از ۳۰ درصد به ۴۵ درصد و سهم عقود مبادله‌ای از ۵۴ درصد به ۳۶ درصد رسیده است؛ چراکه پس از کاهش دستوری نرخ سود تسهیلات و تعیین سقف سود غیرمنطقی برای عقود مبادله‌ای در سال ۱۳۸۸، نظام بانکی برای آزادی عمل بیشتر، پرداخت‌های خود را به سمت عقود مشارکتی (با نرخ سود متغیر) هدایت نموده است [۱۲].

- سیاست‌های اعتباری بانک مرکزی

اولویت‌های اعطای تسهیلات و اعتبارات دستگاه بانکی اعلامی از جانب بسته سیاستی بانک مرکزی، تأثیر بسزایی بر رونق یا رکود هر یک از عقود دارد؛ چرا که مثلاً، دامنه مصرف عقد مضاربه محدود به بخش بازرگانی است؛ لذا تخصیص مانده تسهیلات بانکی به بخش‌های مختلف اقتصادی و تعیین سقف تسهیلات در هر بخش، به گرایش یا عدم اقبال مشتریان بانک به عقود مختلف - من جمله مضاربه - منجر می‌شود.

- نرخ تورم و سایر سیاست‌های کلان اقتصادی دولت

متغیرهای کلان اقتصادی تأثیر زیادی بر گرایش فعالان اقتصاد به بخش‌های مختلف سودآور و از طرفی استفاده از عقود تسهیلات متناظر با آن بخش دارد؛ مثلاً تجربه سال ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ نشان می‌دهد که شرایطی که بدلیل تورم زیاد در اقتصاد، تولید در جامعه معنادار نبوده و فاقد توجیه اقتصادی باشد، گرایش به دلالتی و بازرگانی زیاد شده و تقاضا برای تسهیلات مضاربه‌ای - که

مصرف بازرگانی دارد- افزایش می‌یابد. در شرایطی که همراه با رونق بازار مسکن باشد، تقاضا برای تسهیلات اجاره بشرط تملیک و فروش اقساطی - که بیشترین سهم را در بازار مسکن دارند- بالا می‌رود. پس متغیرهای کلان اقتصادی، تعیین کننده جهت حرکت اقتصاد بسمت عقود مختلف خواهد بود.

- انحراف منابع عقد مضاربه از مورد مصرف آن در اجرا

چنانکه در فقه و قانون بانکداری نیز تصریح شده، مضاربه اختصاص به کار تجارت دارد و جز در کار بازرگانی نمی‌تواند مورد استفاده قرار گیرد. ولی در مقام عمل بسیاری از مشتریان بانک تحت عنوان مضاربه پول را از بانک برای رفع نیازهای شخصی یا سرمایه‌گذاری‌های مختلف دریافت می‌کنند. این‌گونه موارد درصد بالایی از عنوان قرارداد مضاربه را به خود اختصاص داده است، در صورتی که چنین قراردادهایی به عنوان مضاربه باطل است و عقد شرعی صورت نگرفته و قرارداد شکل صوری و تصنعی دارد [۱۰]. این در حالی است که نسبت به این مطلب در دستورالعمل اجرایی بانک‌ها راه چاره‌ای ارائه نشده است و در عمل نیز نظارتی اعمال نمی‌شود تا از موارد تخلف جلوگیری شود.

- تعیین و دریافت سود ثابت برای تمام قراردادهای مضاربه

یکی از تفاوت‌های اساسی بانکداری اسلامی با بانکداری مبتنی بر بهره، آن است که در نظام بانکداری مبتنی بر بهره، نرخ بهره، میزان عایدی فرد سپرده‌گذار را بر اساس درصدی از سپرده و مدت‌زمان سپرده‌گذاری شده، بصورت قطعی و از پیش تعیین می‌کند؛ اما در بانکداری بدون ربا در عقود مشارکتی، فقط سهم سود صاحب سرمایه مشخص و سود در انتهای کار و پس از حسابرسی سود و زیان پروژه تعیین می‌شود؛ پیش‌بینی سود معاملات مضاربه و تعیین نسبت سهم سود طرفین معامله از موارد قابل توجهی است که به وسیله عامل و بانک در قرارداد تعیین می‌شود. نسبت‌های فوق بر اساس تخصص عامل، میزان سرمایه، مدت زمان فروش و قیمت فروش کالای مورد نظر (درصد سود فروش) تعیین می‌شود. با بررسی متجاوز از ۴۵۰ پرونده ملاحظه شد که بیشتر نسبت‌های تعیین شده بدون توجه به فاکتورهای اشاره شده ۵۰ درصد و ۵۰ درصد، یا ۶۰ درصد و ۴۰ درصد بین بانک و عامل تعیین شده، ولی قابل توجه اینکه در تمام موارد مشاهده شده سود دریافتی بدون توجه به نسبت‌های فوق همان حداقل سود مورد انتظار شورای پول و اعتبار بوده است [۱۰].

تحلیل مالی عقد مضاربه

- انتخاب معکوس^۱

فرض شود که متقاضیان زیادی با ارائه طرح فعالیت‌های اقتصادی گوناگون تقاضای تأمین مالی از طریق قرارداد مضاربه، به بانک مراجعه نمایند و هر یک از متقاضیان، مدعی بازدهی بالا و یا معقول

^۱ Adverse Selection

نسبت به طرح خود باشند. در این هنگام با توجه به محدودیت منابع، باید به ارزیابی طرح‌ها پرداخته و طرح‌هایی را که احتمال بازدهی بیشتر و ریسک کمتری دارند را انتخاب نماید، واضح است که این عمل برای بانک هم زمان بر بوده و هزینه زیادی را به دنبال خواهد داشت. تصمیم بانک مبتنی بر اظهار نظرات متقاضیان و بررسی اجمالی طرح‌های آنان، بوده که برخی از آنها را تأمین مالی می‌نماید؛ در این حالت بانک با مسأله «انتخاب معکوس» روبرو خواهد شد. مسأله «انتخاب معکوس» زمانی به وجود می‌آید که متقاضیان تأمین مالی، توانایی‌ها و نیز سوابق کاری خود را در هنگام ارائه طرح اقتصادی متفاوت از واقعیت عنوان نمایند [۱۷]. به عبارت دیگر ممکن است بازدهی طرحی که متقاضی ارائه می‌دهد نسبت به ادعا و اظهار وی، متفاوت باشد و بانک دچار زیان یا سود اندک شود.

- هزینه‌های مربوط به کنترل و نظارت

در صورتی که در قرارداد مضاربه، بانک به عنوان تأمین کننده وجوه (سرمایه گذار) بخواهد در طی مدت انجام فعالیت اقتصادی، کنترل و نظارت مستمر داشته باشد، لازمه آن اطلاع یافتن از جزئیات فعالیت در طول مدت اجرا می‌باشد. اطلاع یافتن از جزئیات فعالیت از طریق فرستادن ناظر در مدیریت و اجرای فعالیت اقتصادی و یا تدبیر روشی برای انجام این عمل امکان‌پذیر می‌باشد. با توجه به اینکه بانک با قراردادهای مشارکتی زیادی - اعم از مضاربه مساقات، مشارکت حقوقی و مدنی - روبرو است، در نتیجه برای هر کدام از آنها باید همین روش را در پی گیرد، بنابراین هزینه‌های مربوط به کنترل و نظارت برای بانک به طور قابل توجهی افزایش خواهد یافت. لزوم نظارت و کنترل در قراردادهای مشارکتی و متعاقباً هزینه‌های مربوطه از جمله مهم‌ترین عللی است که بانک‌ها و مؤسسات مالی، یا اصلاً به سمت استفاده از این نوع اعطای تسهیلات نروند و یا اینکه با استفاده از تبصره‌های مختلف و تغییر ماهیت قرارداد مشارکتی به قرارداد با بازدهی ثابت، به شکل تغییر ماهیت یافته از آن استفاده نمایند. لذا در جریان بانکداری کشور ما نظارت و کنترل کافی جهت تحقق و سلامت جریان معاملات وجود ندارد.

- اعتماد به گزارش سود و زیان و خطر اخلاقی^۱

مشکل خطر اخلاقی مربوط به بعد از قرارداد و در انتهای فعالیت شرکت می‌باشد و آن هنگامی است که متقاضیان تأمین مالی، فعالیت‌ها و سود فعالیت خود در اجرای طرح را پنهان می‌کنند. هنگامی که بانک به درخواست متقاضی تسهیلات مضاربه‌ای پاسخ گفته و سرمایه لازم را در اختیار او بگذارد و بدون حضور و نظارت کافی، از متقاضی در انتهای فعالیت اقتصادی درخواست ارائه گزارش سود و

^۱ Moral Hazard

زیان نماید، ممکن است مشتری در ارائه گزارش سود و زیان، هزینه‌های طرح را بیش از مقدار واقع نشان دهد و یا اینکه، سود حاصل از فعالیت را کمتر از واقع گزارش دهد.

- تأمین منابع لازم برای قراردادهای مضاربه

نکته دیگر که حائز اهمیت بوده چگونگی تأمین منابع مالی لازم برای قراردادهای مضاربه تقاضا شده می‌باشد؛ یعنی با توجه به ویژگی‌های عقود مشارکتی که سود و زیان آن تا انتهای مدت قرارداد نامعین است و به نوعی «نااطمینانی» در مورد این قرارداد وجود دارد، حال آیا بانک می‌تواند قسمتی از وجوه سپرده‌گذاران را به طور کلی برای این قراردادها اختصاص دهد؟ یعنی مثلاً بنا بر وکیل بودن بانک در قانون عملیات بانکی بدون ربا، قسمتی از منابع را به این هدف اختصاص دهد؟ و در نتیجه سود و زیان احتمالی بین سپرده‌گذاران تقسیم خواهد شد. و یا اینکه آیا بانک می‌تواند از همان ابتدا حسابی را برای قرارداد مضاربه در نظر گرفته و از وجوه سپرده‌گذارانی که حاضر به پذیرش شرایط این قرارداد هستند برای تأمین منابع آن استفاده نماید.

- لزوم نظارت و اطلاعات نامتقارن^۱

امتقارن بودن اطلاعات، هنگامی به وجود می‌آید که بنگاه اقتصادی و یا متقاضیان تأمین مالی، تمایل به افشای کامل اطلاعات در مورد هزینه‌ها و درآمدهای حاصل از طرح یا فعالیت اقتصادی در مقابل بانک نداشته باشند. هنگامی که متقاضی تأمین مالی قرارداد مضاربه، یک طرح یا فعالیت بازرگانی را برای دریافت تسهیلات به بانک معرفی می‌کند، خود متقاضی، تقریباً اطلاعات کافی و لازم درباره هزینه و بازدهی آن در اختیار دارد، یعنی ابتدا طرح مورد نظر را ارزیابی کرده و با توجه به امکانات و توانایی‌های خود آن را به بانک معرفی می‌نماید؛ در مقابل، بانک از این اطلاعات به مقدار کافی برخوردار نیست و شناخت کافی نسبت به هزینه و بازدهی فعالیت اقتصادی ندارد، در این حالت با دو مشکل «انتخاب معکوس» و «خطر اخلاقی» مواجه خواهد شد.

- ملاحظه احتمال عدم تحقق سود یا وقوع زیان از جانب بانک

هر گاه سود حاصله پس از محاسبه کمتر از مقدار پیش‌بینی شده باشد یا اصلاً سودی بدست نیامده باشد و عامل این مطلب را با دلایل کافی به اثبات برساند، بانک حق مطالبه سود از عامل را ندارد، در حالی که عملاً بانک سود خود را محاسبه و دریافت می‌کند [۷]. همچنین هر گاه خسارت در خرید و فروش پدید آمد و بخشب از سرمایه از بین رفت، به موجب حکم مضاربه زیان به عهده مالک سرمایه است و عامل اگر در حفظ آن و عمل به وظایف خود کوتاهی نکرده باشد، ضامن خسارت نیست، در حالی که به موجب آیین‌نامه اجرایی بانک‌ها، پول در مقابل گرفتن وثیقه از عامل پرداخت

^۱ Asymmetric Information

می‌شود: «واحد‌ها مکلفند به منظور حصول اطمینان از حسن اجرای قرارداد مضاربه و برای جبران خسارت احتمالی وارده بر اصل سرمایه از عامل وثیقه یا تضمین کافی اخذ نمایند».

- لزوم پوشش زیان احتمالی با ابزارهای مدیریت ریسک برای بانک

در عقد مضاربه به دلیل اینکه بانک از طرف سپرده‌گذاران به عنوان صاحب سرمایه مشارکت دارد، بر اساس قوانین عقد مضاربه، در مدیریت و اداره دارایی هیچ‌گونه دخالت و مشارکتی، جز آنچه در قرارداد عامل، تعهد به انجام دادن آن نموده است ندارد، و در واقع در مدیریت ریسک‌های مضاربه بصورت مستقیم دخالتی ندارد و صرفاً می‌تواند شرایط محدودکننده برای کنترل رفتار تجاری عامل در قرارداد وضع نماید. پس برای بانک‌ها در عقد مضاربه عمده ریسک‌ها برون‌سازمانی است که قابل انتقال به شخص ثالث از جمله یک شرکت بیمه یا قابل پوشش بوسیله انتشار یک ابزار پوشش ریسک می‌باشد.

- عدم توجه به نوع کالا و زمان مورد نیاز خرید و فروش هر کالا

در بررسی‌های انجام شده ملاحظه شد که اغلب واحدها بدون توجه به نوع کالا و زمان مورد نیاز خرید و فروش هر کالا، بیشتر قراردادهای را با همان حداکثر مدت تعیین شده توسط ادارات مرکزی خود (شش ماه و یک سال) منعقد کرده‌اند و عدم توجه به مدت موجب شده است که عامل یا حاصل فروش را به دفعات به نفع خود مورد استفاده قرار داده و یا اینکه به دلیل داشتن فرصت کافی، کالای موضوع مضاربه را احتکار کرده تا در فرصت مناسب (زمان انقضای قرارداد) با قیمت بیشتری به فروش برساند که نهایتاً تعمیم این امر موجب کمبود عرضه کالا و افزایش قیمت‌ها می‌شود و از طرفی تعاونی‌های قانونی که در هنگام فروش درصد سود کمتری را مد نظر دارند، با در نظر گرفتن مدت شش ماه و یک‌سال قادر به استفاده از تسهیلات با توجه به حداقل پیش‌بینی شده نبوده‌اند [۱۰].

جدول (۱): مؤلفه‌های ایجاد آسیب در اجرای قرارداد مضاربه بانکی و مأخذ آنها

مؤلفه‌ها	مأخذ
پیچیده بودن مقررات بانکداری بدون ربا	جمع‌بندی نظر خبرگان
عدم توجه به قصد و نیت معامله	موسایی، میثم (۱۳۷۹)
ناباوری به قوانین و عدم عنایت به مقصود عقود	جمع‌بندی نظر خبرگان
عدم محاسبه جداگانه هزینه‌های معاملات و کسر آن از سود بازرگانی	بهمنی، محمود (۱۳۷۹)
لزوم جبران خسارت بانک از طرف عامل	جمع‌بندی نظر خبرگان
جایز بودن عقد مضاربه	گلپایگانی، محمد (۱۳۸۱)
مسأله انتخاب معکوس	جمع‌بندی خبرگان و پیمایش متون

جمع‌بندی نظر خبرگان	لزوم تأمین منابع لازم برای تسهیلات مضاربه‌ای
جمع‌بندی نظر خبرگان	لزوم اخذ وثایق و تضامین معتبر و متفاوت در عقد مضاربه
گلپایگانی، محمد (۱۳۸۱)	ملاحظه احتمال عدم تحقق سود یا وقوع زیان از جانب بانک
خبرگان + بهمنی، محمود (۱۳۷۹)	تعیین و دریافت سود ثابت برای تمامی قراردادهای مضاربه
جمع‌بندی خبرگان و پیمایش متون	سیاست‌های اعتباری بانک مرکزی
جمع‌بندی خبرگان و پیمایش متون	سیاست‌های پولی بانک مرکزی
گلپایگانی، محمد (۱۳۸۱)	عدم آشنایی و آگاهی طرفین معامله به شرایط عقد
جمع‌بندی خبرگان و پیمایش متون	نرخ تورم و سایر سیاست‌های کلان اقتصادی دولت
موسویان، عباس (۱۳۹۰)	فقدان راهکار مناسب برای نظارت و کنترل شرعی فعالیت بانک
مهدوی، حسین (۱۳۷۴)	هزینه‌های مربوط به کنترل و نظارت بر مصرف منابع مضاربه
جمع‌بندی نظر خبرگان	محدودیت موضوع مضاربه
موسایی، میثم (۱۳۷۹)	لزوم ساختار مناسب برای ورود بانک به بخش بازرگانی واقعی
بهمنی، محمود (۱۳۸۰)	عدم توجه به نوع کالا و زمان مورد نیاز خرید و فروش هر کالا
جمع‌بندی نظر خبرگان	لزوم پوشش زیان احتمالی با ابزارهای مدیریت ریسک برای بانک
جمع‌بندی خبرگان و پیمایش متون	خطر اخلاقی و اعتماد به گزارشات مشتری
جمع‌بندی نظر خبرگان	اطلاعات نامتقارن و لزوم ارزیابی کیفی اظهارات مشتری
جمع‌بندی نظر خبرگان	صوری عمل کردن بانک در اعطای تسهیلات مضاربه‌ای به مشتری
جمع‌بندی نظر خبرگان	انحراف تسهیلات مضاربه‌ای از اهداف تخصیصی در مرحله اجرا

روش‌شناسی تحقیق

الگوسازی ساختاری تفسیری (ISM)^۱ که بوسیله وارفیلد مطرح شد، تکنیکی مناسب برای ایجاد و فهم روابط میان عناصر یک سیستم پیچیده است. این متدولوژی ترتیب و جهت روابط پیچیده میان عناصر یک سیستم را بررسی می‌کند؛ به بیان دیگر، ابزاری است که در آن، مجموعه‌ای از عناصر مختلف و مرتبط با همدیگر در یک الگو سیستماتیک و جامع ساختار بندی می‌شوند [۱۸]. ISM در تشخیص روابط درونی متغیرها کمک می‌کند و یک روش مناسب برای تجزیه و تحلیل تأثیر یک متغیر بر متغیرهای دیگر می‌باشد [۱۹]. همچنین می‌تواند به اولویت بندی و تعیین سطح عناصر یک سیستم اقدام کند که کمک شایانی به مدیران و سیاست‌گذاران برای اجرای بهتر پدیده‌ها می‌نماید [۲۰]. این تکنیک در ادبیات مختلفی بکار گرفته شده است که خلاصه‌ای از آنها در شکل (۲) ارائه شده است:

جدول (۲): موارد کاربرد الگوسازی تفسیری ساختاری

شماره	محققان	سال تحقیق	زمینه بکارگیری الگو
۱	لی‌یان می و لی‌یان می‌چین [۲۱]	۲۰۱۲	نقاط آسیب بارگذاری سیستم فناوری اطلاعات
۲	اشیش آگراوال و همکاران [۲۲]	۲۰۰۷	ریسک و مخاطرات نظام زنجیره تأمین چابک
۳	ریکاردو بولانوس و همکاران [۲۳]	۲۰۰۵	ابعاد تهدید تصمیم‌گیری گروهی
۴	ریک گروت و نینگ وی‌لیو [۲۴]	۲۰۰۷	شناخت ریسک‌های میان فردی در صنعت بیمه
۵	محمد العوامله و پایلول کیت [۲۵]	۲۰۱۰	آسیب‌ها و مخاطرات سازمان‌های مجازی

در تحقیق حاضر با بررسی صورت گرفته و تحلیل‌های فقهی، حقوقی، اقتصادی و مالی فوق که حاصل از پیمایش متون و نظر خبرگان علمی و متخصصان اجرایی حوزه بانکداری و اقتصاد است، ابعاد و مؤلفه‌های آسیب و تهدید اجرای صحیح عقد مضاربه مشخص شده است. برای این منظور

^۱ Interpretive Structural Modeling

علاوه بر مراجعه به متون کتابخانه‌ای، متخصصین نظری و تجربی حوزه بانکداری و اقتصاد اسلامی از جمله اساتید حوزه و دانشگاه و مدیران امور اعتبارات چندین بانک که ارتباط قابل قبولی با تسهیلات مضاربه و مشتریان دارند، نیز ایفاد منظور نموده‌اند. در ادامه با الگوسازی ساختاری تفسیری (ISM)، روابط بین ابعاد و مؤلفه‌های آسیب بصورت نظام‌مند مشخص می‌شود؛ زیرا الگو مذکور یک روش استقرار مطلوب برای شناسایی و تحلیل روابط بین ابعاد و مؤلفه‌هاست. برای اجرای الگو، سه گام اصلی زیر باید صورت پذیرد [۲۵].

۱. شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های آسیب

۲. تعیین رابطه مفهومی بین ابعاد و شاخص‌ها با استفاده از ISM

۲-۱. تشکیل ماتریس خودتعاملی ساختاری (SSIM)

۲-۲. تشکیل ماتریس دستیابی (R. Matrix)

۲-۳. تعیین روابط و سطح‌بندی بین ابعاد و مؤلفه‌ها

۳. ترسیم شبکه تعاملات ابعاد و مؤلفه‌های آسیب

۱- مؤلفه‌های شناسایی شده در بررسی و آسیب‌شناسی عقد مضاربه

بر اساس مطالعات صورت گرفته و مصاحبه‌های انجام شده و تحلیل‌های فقهی، حقوقی، اقتصادی و مالی عنوان شده در قسمت‌های ۳، ۴ و ۵ تحقیق، آسیب‌ها و اشکالات الگوی عملیاتی مضاربه در نظام بانکداری بدون ربا، مشتمل بر هفت بعد و ۲۵ مؤلفه می‌باشد. این آسیب‌ها پس از اعمال نقطه نظرات متخصصین، در جدول (۳) آمده است.

الگوسازی تفسیری ساختاری

پس از تعیین ابعاد و مؤلفه‌های مربوط به هر بعد، در ادامه الگوسازی، برای تبیین رابطه مفهومی بین ابعاد و مؤلفه‌های مختلف، ابتدا ماتریس خودتعاملی ساختاری (SSIM)^۱ را بر اساس نظر خبرگان تکمیل نموده و در وهله بعد، ماتریس دستیابی را منطبق بر نتایج آن استخراج می‌کنیم:

مرحله (۱) تشکیل ماتریس خودتعاملی ساختاری

بمنظور بیان رابطه بین ابعاد و مؤلفه‌ها با استفاده از رابطه مفهومی «منجر به»^۲ پرداخته می‌شود. برای این منظور، به کمک ماتریس خودتعاملی ساختاری، روابط دو به دوی متغیرها با علائمی مشخص می‌شود؛ علائم مورد استفاده در این رابطه مفهومی عبارتست از:

V: یعنی i منجر به j می‌شود X: رابطه دو طرفه بین i و j

A: یعنی j منجر به i می‌شود O: عدم وجود رابطه بین i و j

شکل شماره (۴)، ماتریس خودتعاملی ساختاری را برای ابعاد مختلف ایجاد آسیب در الگوی عملیاتی مضاربه به تصویر کشیده است:

^۱ Structural Self Interaction Matrix

^۲ Leads to

جدول (۳): ابعاد و مؤلفه‌های ایجاد آسیب در الگوی مضاربه در نظام بانکداری بدون ربا

شماره	ابعاد	مؤلفه‌ها
۱	ضعف و نارسایی مقررات و دستورالعمل‌ها	۱. پیچیده بودن مقررات بانکداری بدون ربا
		۲. ناپاوری به قوانین و عدم عنایت به مقصود عقود
		۳. عدم محاسبه جداگانه هزینه‌های معاملات و کسر آن از سود بازرگانی
		۴. لزوم جبران خسارت بانک از طرف عامل
		۵. جایز بودن عقد مضاربه
۲	توجه به ریسک‌های عقد مضاربه قبل از تخصیص	۶. مسأله انتخاب معکوس
		۷. لزوم تأمین منابع لازم برای تسهیلات مضاربه‌ای
		۸. لزوم اخذ وثایق و تضامین معتبر و متفاوت در عقد مضاربه
۳	آگاهی مشتریان و کارکنان بانک نسبت به عقد مضاربه	۹. ملاحظه احتمال عدم تحقق سود یا وقوع زیان از جانب بانک
		۱۰. عدم توجه به قصد و نیت معامله
		۱۱. عدم آشنایی و آگاهی طرفین معامله به شرایط عقد
۴	سیاست‌های پولی و اقتصادی دولت و بانک مرکزی	۱۲. تعیین و دریافت سود ثابت برای تمامی قراردادهای مضاربه
		۱۳. سیاست‌های اعتباری بانک مرکزی
		۱۴. سیاست‌های پولی بانک مرکزی
۵	رویه‌های نظارتی بانک بر مصرف تسهیلات مضاربه‌ای	۱۵. نرخ تورم و سایر سیاست‌های کلان اقتصادی دولت
		۱۶. فقدان راهکار مناسب برای نظارت و کنترل شرعی فعالیت بانک
		۱۷. هزینه‌های مربوط به کنترل و نظارت بر مصرف منابع مضاربه
۶	اطمینان به گزارش سود و زیان مشتری بانک	۱۸. محدودیت موضوع مضاربه
		۱۹. لزوم ساختار مناسب برای ورود بانک به بخش بازرگانی واقعی
		۲۰. عدم توجه به نوع کالا و زمان مورد نیاز خرید و فروش هر کالا
۷	بکارگیری منابع مضاربه‌ای در موضوع تخصیص یافته	۲۱. لزوم پوشش زیان احتمالی با ابزارهای مدیریت ریسک برای بانک
		۲۲. خطر اخلاقی و اعتماد به گزارشات مشتری
		۲۳. اطلاعات نامتقارن و لزوم ارزیابی کیفی اظهارات مشتری
۷	مضاربه‌ای در موضوع تخصیص یافته	۲۴. صوری عمل کردن بانک در اعطای تسهیلات مضاربه‌ای به مشتری
		۲۵. انحراف تسهیلات مضاربه‌ای از اهداف تخصیصی در مرحله اجرا

همچنین ماتریس خودتعاملی ساختاری مؤلفه‌های ایجاد آسیب در الگوی عملیاتی مضاربه نیز همانند ماتریس ابعاد ایجاد آسیب، ترسیم شده و بر اساس نظر خبرگان تحقیق، مورد ارزیابی قرار گرفته است. لذا به ماتریسی ۲۵ در ۲۵ می‌رسیم که رابطه بین مؤلفه‌های ۲۵ گانه را بر اساس منطق «منجر به» با استفاده از علائم فوق مبتنی بر نظر خبرگان تبیین می‌کند. از آنجایی که تعداد مؤلفه‌ها زیاد است و با ملاحظه محدودیت‌ها نگارشی مقاله، از ذکر ماتریس خود تعاملی ساختاری مؤلفه‌ها، صرف نظر نموده و در ادامه، ماتریس دستیابی مؤلفه‌ها که نتیجه ماتریس خودتعاملی ساختاری در بیان قدرت نفوذ و وابستگی مؤلفه‌ها را نشان می‌دهد آورده شده است.

جدول (۴): ماتریس خودتعاملی ساختاری ابعاد ایجاد آسیب در الگوی مضاربه در نظام بانکداری بدون ربا

		i j					
		۷	۶	۵	۴	۳	۲
۱	ضعف و نارسایی مقررات و دستورالعمل‌ها	V	V	V	O	O	V
۲	توجه به ریسک‌های عقد مضاربه قبل از تخصیص	V	V	V	O	A	
۳	آگاهی مشتریان و کارکنان بانک نسبت به عقد مضاربه	V	V	X	O		
۴	سیاست‌های پولی و اقتصادی دولت و بانک مرکزی	V	O	V			
۵	رویه‌های نظارتی بانک بر مصرف تسهیلات مضاربه‌ای	V	V				
۶	اطمینان به گزارش سود و زیان مشتری	A					
۷	بکارگیری منابع مضاربه‌ای در موضوع تخصیص یافته						

مرحله ۲) بدست آوردن ماتریس دستیابی^۱

با تبدیل نمادهای روابط ماتریس خود تعاملی ساختاری به اعداد صفر و یک بر حسب منطق ذیل، می‌توان به ماتریس دستیابی رسید:

- اگر درایه (i,j) در ماتریس خود تعاملی ساختاری نماد V داشته باشد، درایه (خانه) مربوط به این زوج در ماتریس دستیابی عدد «۱» و خانه قرینه آن یعنی (j,i)، عدد «۰» می‌گیرد.
- اگر درایه (i,j) در ماتریس خود تعاملی ساختاری نماد A داشته باشد، درایه مربوط به این زوج در ماتریس دستیابی عدد «۰» و خانه قرینه آن یعنی (j,i)، عدد «۱» می‌گیرد.
- اگر درایه (i,j) در ماتریس خود تعاملی ساختاری نماد X داشته باشد، درایه مربوط به این زوج در ماتریس دستیابی عدد «۱» و خانه قرینه آن یعنی (j,i)، عدد «۰» می‌گیرد.
- اگر درایه (i,j) در ماتریس خود تعاملی ساختاری نماد O داشته باشد، درایه مربوط به این زوج در ماتریس دستیابی عدد «۰» و خانه قرینه آن یعنی (j,i)، عدد «۰» می‌گیرد.

در شکل شماره ۵، ماتریس دستیابی ابعاد آسیب شناسی مضاربه ترسیم شده است:

جدول (۵): ماتریس دستیابی ابعاد ایجاد آسیب در الگوی مضاربه در نظام بانکداری بدون ربا

قدرت نفوذ	ابعاد						
	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱
۵	۱	۱	۱	۰	۰	۱	۱
۴	۱	۱	۱	۰	۰	۱	۰
۵	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۰
۳	۱	۰	۱	۱	۰	۰	۰
۴	۱	۱	۱	۰	۱	۰	۰
۱	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰
۲	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰
-	۶	۶	۵	۱	۲	۳	۱

^۱ Reachability Matrix

با اجرای منطق توضیح داده شده در این قسمت برای مؤلفه‌های ایجاد آسیب در الگوی عملیاتی مضاربه، همانند ابعاد، قدرت نفوذ و وابستگی مؤلفه‌ها هم بصورت زیر از ماترس خودتعاملی ساختاری قابل محاسبه است:

جدول (۶): نتایج ماتریس دستیابی مؤلفه‌های ایجاد آسیب در الگوی مضاربه در نظام بانکداری بدون ربا

مؤلفه‌ها	قدرت نفوذ	وابستگی
۱	۱۶	۳
۲	۱۶	۱
۳	۱۳	۶
۴	۱۴	۶
۵	۱۴	۴
۶	۱۱	۸
۷	۱۰	۱۰
۸	۱۲	۱۱
۹	۱۳	۱۲
۱۰	۱۴	۳
۱۱	۱۳	۴
۱۲	۱۲	۱۴
۱۳	۱۷	۲
۱۴	۱۷	۳
۱۵	۱۶	۶
۱۶	۱۲	۱۲
۱۷	۸	۸
۱۸	۷	۸
۱۹	۷	۱۲
۲۰	۵	۱۱
۲۱	۷	۹
۲۲	۴	۱۴
۲۳	۶	۵
۲۴	۱۵	۱۶
۲۵	۸	۱۵

مرحله ۳) تعیین روابط و سطح‌بندی بین ابعاد و مؤلفه‌ها

در این مرحله، مجموعه خروجی و نیز مجموعه ورودی برای هر یکی از متغیرها از روی ماتریس دستیابی استخراج می‌شود. مجموعه خروجی برای یک بعد/مؤلفه خاص عبارتست از خود آن متغیر بانضمام سایر متغیرهایی که از آن تأثیر می‌پذیرند؛ بعبارت دیگر متغیرهایی که از طریق این متغیر می‌توان به آنها رسید. مجموعه ورودی برای هر متغیر شامل خود آن متغیر بانضمام سایر متغیرهایی که بر آن تأثیر می‌گذارند می‌باشد.

پس از تعیین مجموعه خروجی و ورودی برای هر متغیر، عناصر مشترک در مجموعه خروجی و ورودی برای هر متغیر شناسایی می‌شوند. ابعادی که اشتراک مجموعه خروجی و ورودی‌شان یکی است، در سلسله مراتب ISM، بعنوان متغیر سطح بالا محسوب می‌شوند؛ یعنی این متغیرها در ایجاد هیچ متغیر دیگری مؤثر نمی‌باشد. پس از شناسایی عنصری که در بالاترین سطح قرار می‌گیرد، آن عنصر از لیست سایر متغیرها کنار گذاشته شده و فرایند فوق تا تعیین سطح تمامی ابعاد و مؤلفه‌ها، تکرار می‌شود. سطوح شناسایی شده در تحقیق حاضر بشرح ذیل است:

جدول (۷): تعیین روابط و سطوح ابعاد ایجاد آسیب در الگوی مضاربه در نظام بانکداری بدون ربا

سطح	مجموعه مشترک	مجموعه ورودی	مجموعه خروجی	ابعاد
IV	۱	۱	۷،۳،۲،۱	۱. ضعف و نارسایی مقررات و دستورالعمل‌ها
III	۲	۴،۳،۲،۱	۷،۶،۵،۲	۲. توجه به ریسک‌های عقد مضاربه قبل از تخصیص
III	۳	۴،۳،۱	۵،۳،۲	۳. آگاهی مشتریان و کارکنان بانک نسبت به عقد مضاربه
IV	۴	۴	۷،۶،۴،۳،۲	۴. سیاست‌های پولی و اقتصادی دولت و بانک مرکزی
II	۵	۵،۳،۲	۷،۶،۵	۵. رویه‌های نظارتی بانک بر مصرف تسهیلات مضاربه‌ای
I	۶	۶،۵،۴،۲	۶	۶. اطمینان به گزارش سود و زیان مشتری
I	۷	۷،۵،۴،۱	۷	۷. بکارگیری منابع مضاربه‌ای در موضوع تخصیص یافته

شکل تعیین روابط و سطوح مؤلفه‌های ایجاد آسیب، بدلیل محدودیت مقاله ذکر نشده است، ولی در تجزیه و تحلیل MICMAC، هم ابعاد و هم مؤلفه‌های آسیب، با عنایت به قدرت نفوذ هر مؤلفه در ایجاد مؤلفه دیگر و همچنین میزان وابستگی هر مؤلفه به دیگری، مشخص و دسته‌بندی شده است.

در تحقیق حاضر، ابعاد هفت‌گانه در چهار سطح قرار گرفته‌اند؛ در بالاترین سطح، دو بعد «اطمینان به گزارش سود و زیان مشتری» و «بکارگیری منابع مضاربه‌ای در موضوع تخصیص یافته» قرار گرفته است.

در پایین‌ترین سطح، «ضعف و نارسایی مقررات و دستورالعمل‌ها» و «سیاست‌های پولی و اقتصادی دولت و بانک مرکزی» قرار دارد.

۲- ترسیم الگو شبکه تعاملات

در شکل (۸)، شبکه تعاملات ابعاد ایجاد آسیب در الگوی عملیاتی مضاربه در نظام بانکداری بدون ربا، پس از تعیین روابط و سطح ابعاد، با استفاده از الگوسازی ساختاری تفسیری حاصل گردیده است: با تحلیل این الگو ترسیم شده حاصل از نتایج نظر خبرگان، مشخص می‌شود که ابعاد ایجاد آسیب در چهار سطح دسته بندی می‌شوند. رابطه علی و معلولی هر بُعد نیز با جهت فلش قابل مشاهده است.

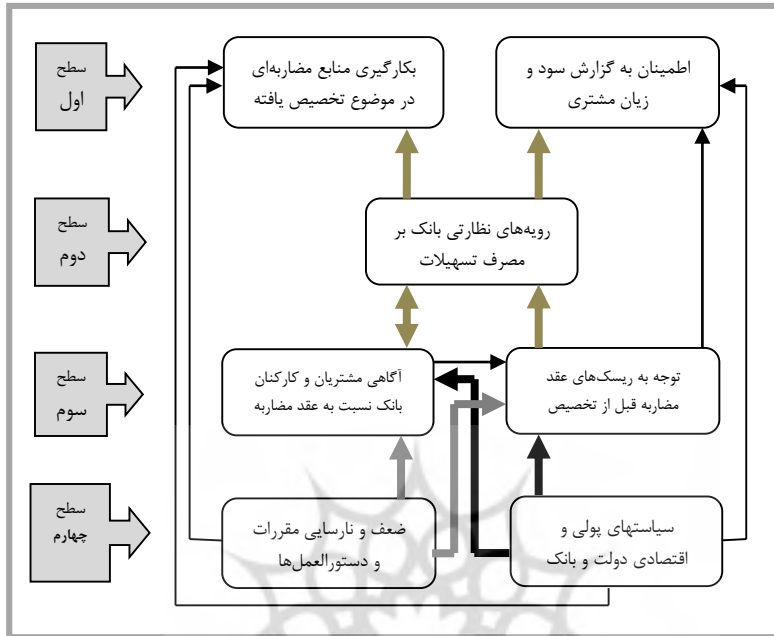
۳- تجزیه و تحلیل MICMAC

هدف از این تجزیه و تحلیل، تشخیص و تحلیل قدرت نفوذ و وابستگی ابعاد و مؤلفه‌های مختلف است. در این تحلیل مؤلفه‌ها بر اساس قدرت نفوذ و وابستگی به چهار دسته تقسیم می‌شوند [۲۶]:

- مستقل: ابعاد/مؤلفه‌هایی که حداقل وابستگی و قدرت نفوذ را در دیگر ابعاد/مؤلفه‌ها دارند (ناحیه I).
- وابسته: مؤلفه‌هایی که وابستگی زیادی بر دیگر مؤلفه‌ها دارند (ناحیه II).
- مرتبط: مؤلفه‌هایی که رابطه دوطرفه با دیگر مؤلفه‌ها دارند (ناحیه III).
- نفوذ (عدم وابستگی): مؤلفه‌هایی که بر دیگر مؤلفه‌ها نفوذ قابل ملاحظه‌ای دارند (ناحیه IV).

با توجه به نمایش ماتریس قدرت نفوذ-وابستگی ابعاد ایجاد آسیب در الگوی عملیاتی مضاربه، بُعد مستقل در ناحیه یک نداریم؛ این امر در حالیست که ابعاد اطمینان به گزارش مشتری و بکارگیری منابع مضاربه‌ای در موضوع تخصیص یافته حداکثر وابستگی را دارند (ناحیه دو). از طرفی در ناحیه سه نیز بُعد نظارت بانک بر منابع در ناحیه مرتبط قرار دارد. ابعاد ضعف قوانین، آگاهی مشتریان و کارکنان بانک، توجه به ریسک‌های عقد مضاربه و در نهایت نیز سیاست‌های دولت و بانک مرکزی، حداکثر نفوذ یا عدم وابستگی را در ناحیه چهار دارند. با عنایت به قرار داشتن مؤلفه‌های ۲۵ گانه تحقیق در نواحی چهارگانه ماتریس تجزیه و تحلیل قدرت نفوذ-وابستگی مؤلفه‌ها، مسأله خطر اخلاقی و اطلاعات نامتقارن، حداکثر وابستگی را داشته و مؤلفه‌های سیاست‌های اعتباری و پولی بانک مرکزی و دولت، پیچیدگی مقررات، عدم آگاهی طرفین به شرایط عقد و عدم توجه به قصد و نیت معامله، حداکثر نفوذ را بر سایرین دارند.

شکل (۸): شبکه تعاملات ابعاد ایجاد آسیب در الگوی مضاربه در نظام بانکداری بدون ربا

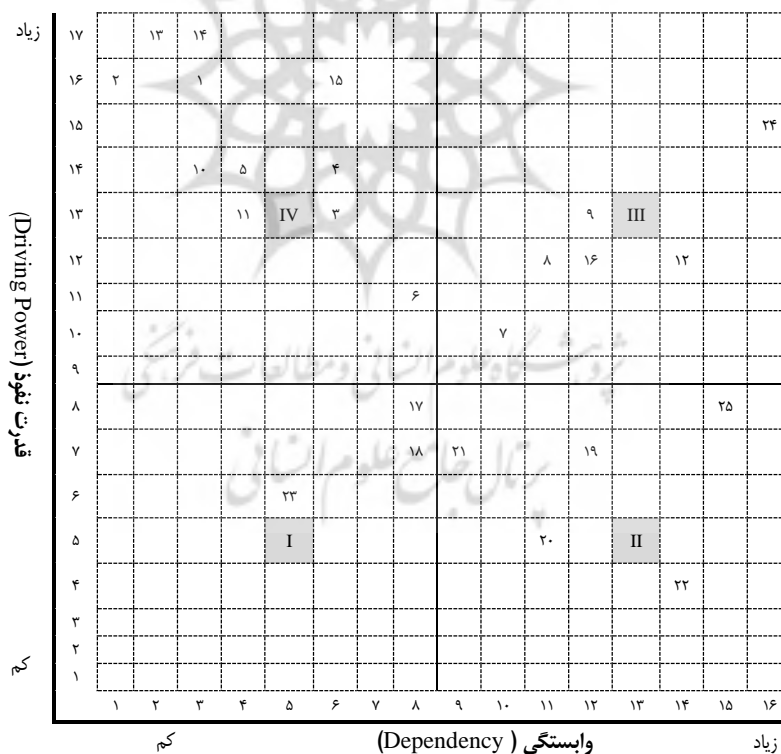
شکل (۹): ماتریس قدرت نفوذ-وابستگی ابعاد

زیاد	۶					
	۵	۱	۳ IV		III	
	۴			۲,۴	۵	
	۳					
	۲				II	۷
	۱					۶
کم		۱	۲	۳	۴	۵
						۶
						زیاد

(Dependency) وابستگی

نتیجه گیری

نتایج تحقیق مشتمل بر تشریح الگو شبکه تعاملات که از اظهار نظر خبرگان در خصوص ابعاد ایجاد آسیب و اشکال در الگوی عملیاتی مضاربه بدست آمده، به همراه تحلیل ماتریس نفوذ-همبستگی می باشد. الگو شبکه تعاملات ابعاد ایجاد آسیب، بطور نظام مند روابط بین ابعاد مختلف مسأله «آسیب شناسی الگوی مضاربه در نظام بانکداری بدون ربا» را مبتنی بر نظر خبرگان تشریح می کند؛ بطوری که ضعف و نارسایی مقررات و سیاست های پولی و اقتصادی دولت و بانک مرکزی، بعنوان زیرساخت ها و پایه های اصلی اجرای صحیح عقود بانکی منظور شده اند. در سطح بعد، آموزش و اطلاع رسانی بانکداری بدون ربا و آگاهی مشتریان و کارکنان بانک با اهداف و شرایط عقود، از اهمیت بسزایی برخوردار است. همچنین عنایت به مخاطرات عقد مضاربه هم از منظر بانک و هم از منظر مشتری، حائز توجه می باشد. در نهایت و پس از تخصیص منابع، ضمن توجه به مخاطرات مختلف، رویه ها و سازوکار نظارت بانک بر چگونگی مصرف منابع بانکی، منجر به اعتماد بیشتر به گزارشات سود و زیان مشتری و همچنین کسب اطمینان از بکارگیری منابع در حوزه تخصیص یافته (بازرگانی) می باشد.

شکل (۱۰): ماتریس قدرت نفوذ-وابستگی مؤلفه ها

با عنایت به ماتریس قدرت نفوذ-همبستگی، می‌توان مشاهده نمود که «ضعف و نارسایی مقررات و دستورالعمل‌ها»، «توجه به ریسک‌های عقود بانکی قبل از تخصیص»، «آگاهی مشتریان و کارکنان بانک نسبت به عقود بانکی» و «سیاست‌های پولی و اقتصادی دولت و بانک مرکزی» - یعنی ابعاد ۱، ۲، ۳ و ۴- در ناحیه "نفوذ یا عدم وابستگی" قرار گرفته‌اند؛ یعنی بر دیگر ابعاد و مؤلفه‌ها اثر قابل ملاحظه‌ای دارند. لذا سیاست‌گذاران نظام بانکی باید مد نظر قرار دهند که قوانین و مقررات، و سیاست‌های اقتصادی و پولی دولت و بانک مرکزی، علاوه بر اطلاع‌رسانی و آموزش، نقش اساسی در اجرای صحیح عقود بانکی داشته و به تبع آن زمینه ساز اقتصاد مقاومتی در کشور خواهد بود. مضاف بر اینکه ریسک‌های عقود بانکی نیز قبل از تخصیص منابع، باید بطور کامل ملحوظ نظر بانک و همچنین متقاضیان وجوه قرار گیرد که علم به ویژگی‌های عقود بانکی، به این مهم کمک شایانی می‌کند. «رویه‌های نظارتی بانک بر مصرف تسهیلات بانکی» - یعنی بعد ۵- از مواردی است که در ناحیه "مرتبط" قرار گرفته است؛ یعنی با دیگر ابعاد و مؤلفه‌ها رابطه دوطرفه‌ای دارد؛ پس مسأله نظارت بر اجرای صحیح عقود در بانکداری اسلامی، بسیار مهم بوده و در تعامل مستقیم با سایر موارد و مؤلفه‌های اجرای صحیح عقود است؛ بدیهی است این نظارت با کمک به تخصیص صحیح منابع بانکی، مقدمه اجرای طرح‌های سودآور و اشتغال‌زا - در مقابل طرح‌های سودگرایانه - در اقتصاد است. «اطمینان به گزارش سود و زیان مشتری» و «بکارگیری منابع بانکی در موضوع تخصیص یافته» - ابعاد ۶ و ۷- در ناحیه "وابسته" قرار گرفته‌اند؛ پس بیشترین اثرپذیری را از ابعاد قبلی دارند؛ به بیان دیگر در صورتی که ابعادی که مقدم واقع شدند - یعنی مقررات، سیاست‌های اقتصادی، و علم نسبت به عقود، آشنایی با ریسک‌های مضاربه و رویه‌ها صحیح نظارت بانک - مورد بازبینی و اصلاح قرار گیرند، گزارشات سود و زیان مشتریان عقود مشارکتی قابل اطمینان بوده و بانک می‌تواند مبتنی بر گزارشات واقعی و سود حقیقی مشتریان، به اجرای کامل و صحیح مفاد قراردادهای پرداخته و در سود و زیان فعالیت اقتصادی شریک شده و از طرفی هم مقاصد شارع و حاکم جامعه در تخصیص منابع - در حوزه بازرگانی بوسیله عقد مضاربه - محقق می‌شود و یکی از راهکارهای پیاده سازی اقتصاد مقاومتی با تکیه به منابع داخلی اقتصاد است. با بررسی و تحلیل ماتریس مؤلفه‌های آسیب، می‌توان مشاهده نمود که ناباوری به قوانین و عدم عنایت به مقصود عقود، پیچیده بودن مقررات بانکداری بدون ربا، سیاست‌های پولی، اعتباری و سایر سیاست‌های کلان اقتصادی، عنایت به احتمال تحقق زیان از جانب بانک و صورتی عمل کردن بانک در اعطای تسهیلات بانکی، از مؤلفه‌های واجد اولویت بوده که سیاست‌گذاران باید توجه بیشتری به آن‌ها در اجرای صحیح عقود بانکی داشته باشد. به نحوی که نظام بانکی با اهتمام نسبت به مؤلفه‌های فوق، قابلیت تخصیص منابع در چارچوب قانون عملیات بانکی بدون ربا و مبتنی بر مقاصد شریعت درباره

- هر یک از عقود بانکی را پیدا کرده و پس از تخصیص واقعی منابع در طرح‌های مورد هدف نظام بانکی، موجبات تحقق اقتصاد مقاومتی را فراهم خواهد آورد. **پیشنهادات**
- بیان گردید که بانک‌ها در اجرای قرارداد مضاربه با چالش‌هایی مواجه هستند و به همین دلیل اغلب آنها در اجرای صحیح آن با مشکلاتی مواجه هستند؛ جهت انجام صحیح قراردادهای مضاربه بانکی و کنترل و هدایت منابع بانک و سرمایه‌گذاران، مواردی به شرح زیر پیشنهاد می‌شود:
- **ایجاد حساب مقابله با ریسک‌های سرمایه‌گذاری مشترک:** این حساب برای مواقعی است که فعالیت‌های سرمایه‌گذاری، در مجموع دچار زیان شوند و مختص عقود مشارکتی افتتاح می‌شود.
 - **جلب مشارکت سرمایه‌گذاران بر اساس روش سهام:** در این شیوه، طرح انجام شده به سهم‌هایی تقسیم می‌شود و بانک با اعلام طرح‌های بازرگانی مختلف، اقدام به جذب سرمایه از بین سپرده‌گذاران در هر طرح می‌کند.
 - **قراردادهای تشویقی:** ایجاد انگیزه در عامل از طریق در نظر گرفتن سهم بیشتری از سود در هنگامی که سود اعلامی از درصد خاصی بیشتر باشد.
 - **ایجاد پایگاه اطلاعاتی، در مورد متقاضیان وجوه:** به گونه‌ای که همه بانک‌ها به این اطلاعات دسترسی داشته باشند و بتوانند وضعیت اعتباری مشتریان را ارزیابی کنند.
 - **دقت نظر در ارائه تسهیلات مضاربه‌ای از سوی بانک:** توجه به ریسک‌های عقد مضاربه و رعایت موارد اجتناب از سوی کارگزاران بانکی.
 - **ایجاد شرکت‌های مضاربه‌ای:** شرکت‌هایی که بصورت تخصصی با هدف انجام فعالیت تجاری و بازرگانی اقدام به جمع‌آوری وجوه سرمایه‌گذاران کرده و در طرح‌های بازرگانی فعالیت می‌کنند.
 - **بیمه قراردادهای بانک (یا عامل) می‌تواند وام‌های اعطا شده جهت اطمینان از بازپرداخت اصل آن بیمه نماید.**
 - **تحلیل کالای موضوع مضاربه و انعقاد قرارداد مبتنی بر نوع کالا:** چراکه هر کالا دوره تهیه و فروش منحصر بفردی دارد؛ ریسک و سود انتظاری در هر کالا نیز متفاوت از دیگری است.
 - **آموزش بانکداری و مفاهیم فقهی عقود و نحوه اجرای صحیح قراردادهای:** به کارگزاران بانکی و مشتریان و عموم مردم.
 - **تهیه بانک‌های اطلاعاتی مورد نیاز بانک‌ها:** قیمت‌های اعلامی توسط بانک اطلاعاتی کنترل شده و خرید و فروش مشتریان با قیمت‌های اعلام شده تطبیق و سود واقعی محقق شده قابل برآورد خواهد شد.

- جدا کردن عقود مشارکتی از موضوع فعالیت بانکها و واگذاری آن به بازار سهام و شرکت‌های سرمایه‌گذاری یا بانک‌های تخصصی مضاربه‌ای
- تأسیس بانک‌های تخصصی با سود متغیر و و شناور با محوریت قراردادهای مشارکتی

در این تحقیق عقد مضاربه در نظام بانکی مورد بررسی قرار گرفت که برخی از چالش‌های مطروحه از جمله چالش‌های عمومی و ناظر بر کل نظام بانکی و فارغ از نوع عقد آن است؛ برخی دیگر از چالش‌ها خاص عقود مشارکتی در نظام بانکی است و این در حالیست که سایر چالش‌ها مختص عقد مضاربه و با عنایت به ویژگی‌های خاصه این عقد مطرح گردیده است. واضح است که برای اجرای کامل و صحیح بانکداری بدون ربا در کشور، توجه به ابعاد فقهی، اقتصادی، مالی و قانونی ضروری بوده و آسیب‌ها و چالش‌های مطرح شده در این تحقیق تنها توانسته برخی از مهمترین این مسائل و مشکلات را بیان کند. لذا به سایر محققین در حوزه بانکداری اسلامی پیشنهاد می‌شود که سایر ابعاد عملیاتی بانکداری بدون ربا از جمله عدالت اقتصادی و نظارت‌های شرعی را مورد کنکاش و بررسی قرار دهند. می‌توان برای شناسایی سایر مؤلفه‌ها و ابعاد، از تحلیل عاملی نیز بهره گرفت؛ همچنین با استفاده از سایر روش‌های رتبه‌بندی و اولویت‌بندی مبتنی بر نظر خبرگان از جمله روش‌های تحلیل شبکه‌ای (ANP)، تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) و همینطور تحلیل مسیر (PA)، علاوه بر محاسبه ضرایب اهمیت مؤلفه‌ها و ابعاد، می‌توان اعتبار روابط بدست آمده را بازتیین کرد.

References:

منابع:

۱. قانون عملیات بانکی بدون ربا، مصوب ۱۳۶۲ مجلس شورای اسلامی، قابل دسترس در وب سایت بانک مرکزی ج.ا.ا: www.cbi.ir
۲. رزمی، فاطمه، (۱۳۸۸)، "بررسی نحوه اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا از جهت تطبیق با موازین شرع و قانون تجهیز منابع و عقود مشارکت مدنی، فروش اقساطی و مضاربه"، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد.
۳. آقانظری، حسن، (۱۳۸۷)، "نظریه مشارکت در سود و زیان؛ چالش‌ها و راهکارها"، نشریه اقتصاد اسلامی، شماره ۲۹.
۴. میرجلیلی، سید حسین، (۱۳۸۱)، "مسائل بانکداری بدون بهره در تجربه ایران"، فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، وزارت امور اقتصادی و دارایی، سال دهم، شماره ۲۲.
۵. موسائی، میثم، (۱۳۷۹)، "بررسی عملکرد بانکداری بدون ربا در ایران"؛ ص ۱۱۲-۱۱۱
۶. گلپایگانی، سید محمد، (۱۳۸۱)، "مبانی فقهی نظام مشارکت در بانکداری بدون ربا"، ص ۱۰۱-۱۴۰
۷. موسویان، سید عباس، (۱۳۹۰)، "طرح تحول نظام بانکی: اصلاح قانون و الگوی عملیاتی بانکداری بدون ربا"، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، ص ۸۶.

^۸ . دستورالعمل اجرایی مضاربه، مصوب ۱۳۶۳/۱/۱۹ شورای پول و اعتبار، قابل دسترس در وب سایت

بانک مرکزی: www.cbi.ir

^۹ . بهمنی، محمود (۱۳۷۹ و ۱۳۸۰)، "نشریه بانک و اقتصاد"، شماره‌های ۹، ۱۰ و ۱۶، ص ۳۶.

^{۱۰} . حاجیان، محمدرضا، (۱۳۹۰)، "موانع و مشکلات اجرای عقود مشارکتی در نظام بانکی کشور"، ص ۱۰۶.

^{۱۱} . محقق حلی، (۱۴۰۹)، "شرایع الاسلام"، ج ۱، الطبعة الثانية، انتشارات استقلال: قم.

^{۱۲} . بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، گزیده آمارهای اقتصادی، قابل دسترس در وب سایت بانک

مرکزی ج.ا.ا: www.cbi.ir

^{۱۳} .Haron, Sudin & Yamirudeng, KuMajdi, (۲۰۰۴), "Islamic Banking in Thailand: Prospects and Callanges", International Journal of Islamic Financial Services, Vol. ۵, No. ۲.

^{۱۴} . Wright, J. W, (۱۹۹۵), "Islamic Banking in Practice: Problems in Jordan and Arabia", Washington Colledge, CMEIS Occasional Papers, No. ۴۸.

^{۱۵} . Sarker, Abdul Awwal, (۲۰۰۴), "Islamic Banking in Bangladesh: Performance, Problems and Prospects", International Journal of Islamic Financial Services, Vol. ۱, No. ۳.

^{۱۶} . Abdus Samad & M. Kabir Hassan, (۲۰۰۰), "The Performance of Malaysian Islamic Bank During ۱۹۸۴-۱۹۹۷: An Exploratory Study", International Journal of Islamic Financial Services Vol. ۱ No.۳.

^{۱۷} . Omar Farooq Mohammad, (۲۰۰۶), "Partnership: Equity-financing and Islamic finance: Whither profit-Loss-Sharing?", Associated professor of Economics and Finance, Upper Iowa University, August.

^{۱۸} . Warfield J.N., (۱۹۷۴), "Toward interpretation of complex structural modeling", *IEEE Trans. Systems Man Cybernet*, Vol. ۴, No. ۵.

^{۱۹} . Agarwal A., Shankar R., Tiwari M.K., (۲۰۰۷), "Modeling agility of supply chain", *Industrial Marketing Management*, Vol. ۳۶.

^{۲۰} . Huang J., Tzeng G., Ong Ch., (۲۰۰۵), "Multidimensional data in multidimensional scaling using the analytic network process", *Pattern Recognition Letters*, Vol. ۲۶.

^{۲۱} . Li Yanmei, Li Yanmei, ZI Chen, (۲۰۱۲), "Analysis of Load Factors Based on Interpretive Structural Model, journal of Computers", VOL. ۷, NO. ۷.

^{۲۲} . Ashish Agarwal, Ravi Shankar, M.K. Tiwari, (۲۰۱۷). "Modeling agility of supply chain", *Industrial Marketing Management*, ۳۶, ۴۴۳ – ۴۵۷.

^{۲۳} . Ricardo Bolaños, Emilio Fontela, Alfredo Nenclares, Pablo Pastor, (۲۰۰۵), "Using interpretive structural modelling in strategic decision-making groups", *Management Decision*, Vol. ۴۳ Iss: ۶ pp. ۸۷۷ – ۸۹۵.

^{۲۴} . Gorvett, Rick, Liu, Ningwei, (۲۰۰۷), Using Interpretive Structural Modeling to Identify and Quantify Interactive Risks, *ASTIN Colloquium Call For Papers*.

^{۲۵} . Alawamleh, Mohammad, Popplewell, Keith, (۲۰۰۰), Interpretive structural modeling of risk sources in Virtual Organisation, *International Journal of Production Research*.

^{۲۶} . Singh & Kant, Knowledge Management Barriers, (۲۰۰۸), An Interpretive Structural Modeling Approach, *International Journal of Management Science and Engineering Management*, Vol. ۳, No. ۲, pp. ۱۴۱-۰۵۰.